

Київська Академія 21 (2024): 201–238.
doi 10.18523/1995-025X.2024.21.201-238
<http://ka.ukma.edu.ua>

Андрій Стародуб

**«Nic się nie dzieje bez wiedzy i zgody Delegata»:
Чиновник Міністерства релігійних визнань
і народної освіти Зигмунт Загуровський
та Студіум православного богослов'я
Варшавського університету у 1929–1939 роках**

Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939), де викладали також випускники Київської духовної академії, – один з унікальних «культурно-освітніх» феноменів міжвоєнної Польщі. Його історія вже була предметом низки спеціальних досліджень польських, українських та білоруських авторів. У більшості з них, прямо чи опосередковано, зроблено акцент на складності та заплутаності державно-церковних взаємин у Другій Речі Посполитій, а також на очевидному бажанні уряду максимально контролювати всі вияви «життєдіяльності» Православної Церкви. Функціонування у столичному університеті православного богословського факультету є одним із красномовних прикладів реалізації такої політики. Міністерство релігійних визнань та народної освіти здійснювало всебічний нагляд за навчанням та вихованням представників національних меншин, майбутніх православних богословів, не приховуючи своєї головної мети – підготовки кадрів, безсумнівно лояльних до польської держави, а в ідеалі – їх повної колонізації. У статті зроблено огляд діяльності Зигмунта Загуровського, чиновника міністерства, делегата міністра релігійних визнань до справ Інтернату для студентів Студіум. Протягом 1929–1939 рр. саме він був головним «державним контролером» православного факультету та намагався втілити в життя низку заходів «виховного» характеру, впевнено конкуруючи за вплив на навчальний заклад з його керівником – митрополитом Варшавським Діонісієм (Валединським). Звіти про роботу та листування делегата з міністерством містять величезну кількість інформації про повсякденне

життя студентів та викладачів Студіум, про суперечності між ними на національному ґрунті та реакцію на «цивілізаторські» зусилля чиновника й реалізовані ним заходи з «патріотичного» виховання. Утім, масштаб докладених Загуровським зусиль, спрямованих на виховання цієї групи студентів «у дусі польського патріотизму», слабко корелювався з підсумковими результатами.

Ключові слова: Студіум православного богослов'я Варшавського університету, Друга Річ Посполита, Польська Автокефальна Православна Церква, Міністерство релігійних визнань та народної освіти, богословська освіта, полонізація.

У спогадах випускника Студіум православного богослов'я Варшавського університету Афанасія (Мартоса) є побіжна згадка про особу на прізвище «Загуровський»: за твердженням автора, він був представником міністерства та «ректором державного інтернату для студентів богословського факультету», який опікувався справою «полонізації» в згаданому інтернаті (гуртожитку-бурсі)¹. Проте, як відомо, посади з такою назвою не існувало, хоча Мартос більш-менш правильно описав «функціональні обов'язки» чиновника. Інші ж мемуаристи взагалі не згадують це прізвище², як і автори численних наукових розвідок³, присвячених історії цього навчального закладу.

¹ Апанас (Мартос), архієпископ, *На ніве Христовай* (Нью Їрк – Менск – Варшава, 2005), 36. Афанасій (Мартос) (1904–1983) – випускник Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1930). З лютого 1935 р. працював вихователем та старшим вихователем у державному інтернаті при Студіум, у післявоєнний період – єпископ Російської Православної Церкви за кордоном.

² Див., наприклад, багато в чому засновані на власних спогадах роботи священика Миколая Ленчевського (1912–2003), випускника Студіум 1936 року: M. Lenczewski, ks., «*Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*,» *Rocznik Teologiczny ChAT XVI* (1–2) (1974): 53–126; його ж, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939* (Warszawa, 1992).

³ A. Serednicki, «W kręgu współpracy uczonych polskich i ukraińskich w Warszawie (1925–1939): (z historii Studium Teologii Prawosławnej UW i Ukraińskiego Instytutu Naukowego),» *Rocznik Teologiczny* 36 (1994): 197–211; M. Bendza, «Metropolita Dionizy jako kierownik Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego,» *Rocznik Teologiczny ChAT 1* (2000): 39–52; А. Портнов, «Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939,)» *Український археографічний щорічник* 10/11 (2006): 386–397; його ж, *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української*

На перший погляд це дивно – з огляду на дуже помітний «документальний слід», залишений Зиґмунтом Загуровським (Zygmunt Zagórowski) (1886–1944), делегатом (представником) міністра освіти при Інтернаті для студентів православного богослов'я Варшавського університету, у тій частині архіву Студіум, яка збереглася у фонді Міністерства релігійних визнань і народної освіти (МВРіНО) Другої Речі Посполитої. Цілком очевидно, що сучасників Загуровського, а згодом й істориків, ввела в оману підкреслена скромність посади, яку він обіймав. Його формальні повноваження були досить обмеженими (сказати б – опікунчими, а не керівними). Складно запідозрити, що цей непомітний чиновник міг бути кимось на кшталт «сірого кардинала» Студіум, який протягом цілого десятиліття (з кінця 1929 і аж до вересня 1939 р.) намагався всебічно контролювати життєдіяльність «протофакультету»⁴.

Власне, є підстави вважати, що сама посада «делегата» частково була спроектована «під Загуровського»⁵, та ще й за його безпосе-

еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) (Харків, 2008), 107–154; Н. Самосюк, «Высшее богословское образование во Второй Речи Посполитой,» ў Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. (Гродна, 2008), 228–232; D. Sawicki, A. Baczyński, «Studium Teologii Prawosławnej UW – w służbie nauki i Kościoła,» w 200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie (1919–1939), 131–160; ix же, «Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego “teologiczni spadkobiercy,» Elpis 20 (2018): 231–252; J. Ostapczuk, J. Tofiluk, «Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i terażniejszość,» Rocznik Teologiczny ChAT 64(4) (2023): 744–766.

⁴ Студіум (факультет на етапі формування) православного богослов'я був підрозділом Варшавського університету в 1925–1939 рр. До навчання на ньому за 14 років приступило 589 студентів. Закінчили повний цикл навчання (чотири роки) та захистили дипломи 249 осіб. Найбільшу кількість магістерських праць було присвячено історії Церкви (83), канонічному праву (42), літургії та християнській археології (24) (M. Lenczewski, ks., *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939* (Warszawa, 1992), 77–78). Керівником Студіум був митрополит Варшавський Діонісій (Валединський). На Студіум, в різні періоди, викладала низка українських діячів (Іван Огієнко, Дмитро Дорошенко, В'ячеслав Заїкин), серед них – двоє вихованців Київської духовної академії (Олександр Лотоцький та Василь Біднов).

⁵ У вересні 1938 р., коли Міністерство визнань вирішило створити посаду делегата міністра при Православному ліцеї, заснованому митрополитом Діонісієм, з'ясувалося, що для неї неможливо автоматично забезпечити такі самі умови, зокрема щодо зарплати, на яких працював делегат Загуров-

редньої участі. Адже у перші роки існування Студіум (1925–1929) її не існувало, а весь контроль за поведінкою студентів покладався на церковну владу та адміністрацію університету. Поштовхом до появи цієї посади став конфлікт, що спалахнув на факультеті 1928 р. Тоді група студентів (76 осіб) підготувала і передала на розгляд митрополитові Діонісію (Валединському) та Колегії викладачів «Меморіал» зі скаргою на «ненормальність стосунків, що панують в Інтернаті для студентів православної теології – найбільше в плані морально-виховному, проте також і в плані матеріальному»⁶. Попри спроби митрополита «не виносити сміття з хати» та «зам'яти» цю історію, покаравши кількох «зачинщиків» (їх виселили з гуртожитку)⁷, справа набула широкого розголосу. Так, 29 січня 1929 р. з проханням «розібратись в ситуації» (зокрема, «відновити в правах покараних студентів та унормувати стосунки серед слухачів православного Студіум») депутат Сейму Павло Васиньчук звернувся до міністра визнань⁸. Відтак, 7 березня 1929 р. міністерство створило спеціальну комісію «для вивчення стану справ у православному інтернаті в Варшаві», головою якої призначили доктора Зигмунта Загуровського⁹.

Серед рекомендацій щодо виправлення виявлених недоліків, які досить оперативно підготувала ця комісія¹⁰, був такий пункт: «Слід

ський, оскільки ті базувались на певних «індивідуальних виключеннях» з правил та спеціальних узгодженнях з міністерством фінансів (Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (далі – AAN, MWRiOP), sygnatura 5984, kartka 22).

⁶ AAN MWRiOP, sygn. 1113, k. 556–558.

⁷ Перший Інтернат для студентів православної теології був розташований у винайнятих Варшавською митрополією приміщеннях на вулиці Белянській, буд. 9. Переїзд до збудованого за державні кошти Інтернату за адресою вулиця Кирила та Мефодія, буд. 4 (в безпосередній близькості від кафедрального собору Св. Марії Магдалини Польської Автокефальної Православної Церкви (ПАПЦ)) відбувся на початку 1930 року. Ця будівля була спеціально спроектована як сучасний (за стандартами того часу) студентський гуртожиток. В ній, окрім житлових приміщень, була бібліотека, їдальня, актовий зал та каплиця з посвятою Св. Миколаю Мірлікійському.

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 546–547.

⁹ Ibid., k. 567.

¹⁰ Звіт комісії з вивчення стосунків, що склались у Інтернаті для студентів Студіум православного богослов'я у Варшаві, датований 25 березня 1929

створити посаду постійного представника МВРiНО при керівництві Інтернатом. Це має бути оплачувана посада. Делегат міністерства міг би бути одночасно референтом для справ культури в Інтернаті. У такому разі це мав би бути педагог з вищою гуманітарною освітою, шанована людина як з огляду на свій статус у суспільстві, так і на професіоналізм»¹¹. Незалежно від того, чи вніс цей пункт до звіту комісії сам Загуровський, саме він якнайкраще відповідав згаданим «кваліфікаційним вимогам».

Доктор Загуровський дійсно був непересічним бюрократом, з високим освітнім рівнем та значним педагогічним досвідом. Ми можемо довідатися про нього більше, ніж про багатьох його колег з міністерства. Адже в архіві збереглася особова справа Зигмунта Загуровського¹², в якій є автобіографія, власноруч заповнені анкети, детальний послужний список та листування, що суттєво доповнює ті куці дані, які містяться у опублікованих довідниках періоду Другої Речі Посполитої¹³ та біографічних довідках післявоєнного часу¹⁴. Наприклад, з цих документів дізнаємося, що за материнською лінією він походив з родини Рейнфусів (ймовірно – німецького походження)¹⁵, що частково пояснює як вільне володіння німецькою мовою, так і сферу основних наукових зацікавлень – германістика, німецька література та філософія доби Романтизму. 20 січня 1914 р. Загуровський захистив у Львівському університеті докторську дисертацію з філософії¹⁶ на тему деяких аспектів філософських поглядів Фридриха Шлегеля. Відома також низка його літературознавчих студій про творчість Йогана Вольфганга Гете¹⁷, а в 1920-ті

року (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 501–538).

¹¹ Ibid., k. 537.

¹² Ibid., sygn. 6751.

¹³ S. Łoza, red., *Czy wiesz kto to jest?* (Warszawa, 1938), 828.

¹⁴ M. Pollak, oprac., «Zagórowski Zygmunt (1886–1944),» *Przegląd historyczno-oświatowy* 1 (1949): 416.

¹⁵ Про родину Загуровських детальніше див. в біографічному нарисі про його молодшого брата Юліана: Z. Szmidke, «Julian Tytus Zagórowski (1890–1967). Przypomnienie wielkości,» *Górnik Polski. Zeszyty Naukowe Muzeum Górnictwa Węglowego* 1 (2007): 127–151.

¹⁶ «Z Uniwersytetu,» *Gazeta Lwowska* 17 (1914): 2.

¹⁷ Див., наприклад, розлогі вступні статті Загуровського до публікацій польських перекладів творів Гете, виданих у 1920-х рр.: Johann Wolfgang

– 1930-ті рр. він став автором публікацій на педагогічну тематику й навіть секретарем Термінологічної комісії, що готувала до друку «Морський словник» польською мовою¹⁸.

Перші десятиліття життя та кар'єри Загуровського були пов'язані з польсько-українським (лемківським) пограниччям. Народився він 8 травня 1886 р. в м. Новий Сонч, навчався в гімназіях у Тарнові та Ряшеві. Після закінчення філософських та філологічних студій у Краківському та Мюнхенському університетах викладав німецьку та польську мови у гімназіях Нового Сончу, Горлиці, Теребовля; з березня 1914 р. працював у Галицькій крайовій шкільній раді, а в травні 1918 р. став директором польської гімназії у Тернополі (зі збереженням посади шефа бюро Президії крайової шкільної ради)¹⁹.

В анкетах, які є в особовій справі у МВРіНО, де Загуровський почав працювати з 1 січня 1919 р.²⁰, він не згадував про володіння українською або російською мовами – тільки про «поверхове» знання французької та чеської. Однак з контексту його пізніших звітів про контакти з духовенством ПАПЦ та студентами Студіум випливає, що він цілком міг підтримувати розмову російською та добре розумів українську й білоруську, і навряд чи цього було досягнуто вже після переїзду до Варшави. Можна лише здогадатися, чому він приховав свій досвід роботи з національними меншинами «на Кресах». Можливо, Загуровський не вважав знання російської своєю перевагою, адже більшість чиновників міністерства теж нею володіли.

Свою кар'єру в міністерстві Загуровський розпочав у відділі середньої освіти, що відповідало його попередньому викладацькому та адміністративному досвіду. Тривалий час він був головним візитатором шкіл²¹ і підготував до публікації два випуски (за 1924

Goethe, *Cierpienia młodego Wertera*; przeł. F. Mirandola; oprac. Z. Zagórowski (Kraków, 1922); Johann Wolfgang Goethe, *Herman i Dorota*, przeł. J. Ludwik; oprac. Z. Zagórowski (Kraków, 1928).

¹⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 6751, k. 429.

¹⁹ Ibid., k. 129.

²⁰ Ibid., k. 137.

²¹ Перебуваючи на цій посаді, чиновник висловлював свої міркування не лише щодо освітньої, але й віросповідної політики. Зокрема, священик Серафим Железнякович цитує його доповідну записку міністрові визнать від 25 листопада 1924 р., в якій Загуровський (помилково названий в тексті «Под-

та 1926 рр.) довідника про працівників освіти та науки Другої Речі Посполитої²². У серпні 1926 р. він став керівником відділу середньої освіти²³, однак бюрократична робота, що потребувала постійної присутності у міністерстві, важко поєднувалася з викладацькою діяльністю. Адже Загуровському, як викладачеві Вищої школи журналістики та Вищої школи торгівлі²⁴, доводилося неодноразово просити дозволу міністра відлучатися з міністерства у робочі години²⁵. Не менш проблемним було узгодження лекцій та семінарів із поїздками по країні, що входило до його обов'язків як інспектора (візитатора) середніх шкіл. Такий робочий графік виразно «відривав від родини» (у подружжя Загуровських було троє дітей). Відповідно, він шукав варіант, що дозволяв би, зберігаючи високу позицію (з відповідним окладом) у МВРіНО, не бути «прив'язаним» до кабінету та залежним від раптових відряджень за межі Варшави. Всім цим параметрам якнайкраще відповідала новостворена посада «Delegata ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego do spraw Państwowego Internatu dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego».

Окремої посади «делегата» в штатному розписі міністерства тоді ще не було, тож, отримавши це призначення, Загуровський *de jure* став референтом відділу науки та вищої школи. Проте це була певна формальність, адже більшою мірою він залишався, як і було з 1926 р., підзвітним безпосередньо міністру. Що ж до його посадових повноважень та можливостей, то вони також були сут-

гурським») пропонував посилити полонізаційний тиск на православне населення Холмщини, особливо в тих повітах, де православні складали виразну меншість (Серафим Железнякович, протопресвітер, *История Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря: В 3 т.* (Варшава, 2009), 3: 23.

²² Zagórowski Z., zest., Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych (Warszawa –Lwów, 1926).

²³ «Ruch służbowy», *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej* 13 (1926): 378.

²⁴ У Вищій школі торгівлі, де він викладав німецьку мову, Загуровський пропрацював до кінця життя (загинув під час Варшавського повстання 1944 р.), серед іншого – й у період німецької окупації. Див.: «W 60-tą rocznicę Miejskiej Szkoły Handlowej 1941–1944», *Gazeta Głównej Szkoły Handlowej*, 15 października, 2001.

²⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 6751, k. 207.

тево ширшими порівняно з приписами відповідних регламентів. Зокрема, у затверджених міністерством 12 липня 1929 р. «Організаційних приписах» (статуті) Інтернату²⁶ до компетенції делегата міністра було віднесено:

а) виконання та запровадження в життя розпоряджень міністра релігійних визнань та народної освіти в справах, що безпосередньо стосуються Інтернату;

б) сприяння інтелектуальному та культурному розвитку вихованців Інтернату, особливо організація лекцій на загальноосвітні теми, відвідування з вихованцями столичних закладів культури тощо;

с) контроль за роботою обслуговуючого (технічного) персоналу Інтернату;

д) турбота за підтриманням коректних стосунків між виховательським персоналом Інтернату та вихованцями;

е) надсилання міністрові щомісячних звітів про всі вияви внутрішнього життя Інтернату;

ф) виконання функцій директора Інтернату за його відсутності, хвороби або на час вакантності цієї посади – зі всіма належними повноваженнями директора «за винятком пункту b параграфу 8 цієї інструкції»²⁷.

Як бачимо, делегат отримував функції контролера, але майже без формалізованих інструментів для втілення в життя самостійних кадрових, господарчих та організаційних рішень. Все це залишалося в компетенції дирекції Інтернату – власне директора (якого, за узгодженням з міністерством, призначав митрополит), вихователів та, з правом дорадчого голосу, коменданта гуртожитку. Делегат до складу дирекції не входив²⁸, хоча й міг бути присутнім на її засіданнях, і це створювало простір для «різничитань» щодо його статусу.

18 березня 1930 р. в МВРiНО відбулася нарада²⁹, на якій обговорювався статус Інтернату в його стосунку до міністерства й те,

²⁶ Ibid., sygn. 1113, k. 295–300.

²⁷ Йшлося виключно про ті функції директора Інтернату, які той міг виконувати як православний священнослужитель.

²⁸ Загуровський був призначений на посаду 11 вересня 1929 р. (AAN, MWRiOP, sygn. 6751, k. 271), а почав брати участь у засіданнях дирекції Інтернату з 12 листопада 1929 р. (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 428).

²⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 411–413.

чи достатньо чітко в «Організаційних приписах» сформульовано повноваження делегата міністра. Щодо першого пункту консенсус знайшли швидко: вважати Інтернат закладом першої інстанції, який підлягає безпосередньо міністерству, але без автономного фінансування. Дискусія розгорнулася довкола введення представника міністерства до складу дирекції. Тут перемогла позиція Загуровського, який заявив, що це зайве, оскільки він і так може діяти як фактичний керівник. Він, зокрема, підкреслив: «Теоретично дирекція Інтернату проводить господарчу діяльність, а делегат лише наглядає за нею. До повноважень делегата належать завдання “цивілізаційні”, і лише за виняткових обставин, передбачених в Організаційних приписах, він виконує обов’язки директора Інтернату. На практиці ж усе відбувається наступним чином: нічого в Інтернаті не робиться без відома та схвалення Делегата»³⁰.

У підсумку, за результатами наради, було вирішено нічого в системі управління не змінювати, лише додатково акцентувати, що Інтернат – це державна інституція, в якій право остаточного рішення фактично з усіх питань, окрім релігійного виховання, залишається за міністерством. А отже, хоч основна функція делегата міністра залишилася тією самою, що й на початку («турбота про культурний й інтелектуальний розвиток вихованців»)³¹, стало ясно, що від нього, прямо чи опосередковано, буде залежати призначення та звільнення всього інтернатського персоналу.

Уже навесні 1930 р. Загуровський скористався з цієї можливості, напологши, щоб дирекція звільнила вахтера Давида Лещанюка та мийника посуду Олексія Кукулку (ще один працівник кухні, Никифор Тхоржевський, звільнився нібито «за власним бажанням»)³². Делегат мотивував це підозрою, хоч і бездоказовою, щодо причетності цих осіб до крадіжок в Інтернаті. Можна припустити, що в даному випадку йшлося про показову «стартову» демонстрацію своєї влади та перебирання контролю за технічним персоналом Інтернату. У подальшому Загуровський повністю «замкнув на себе» підбір вахтерів, сторожів, двірників та кухарок. У звітах міністерству він пояснював це необхідністю формування колективу, який

³⁰ Ibid., k. 443.

³¹ Ibid., k. 86.

³² Ibid., k. 317.

би щонайретельніше виконував свої посадові обов'язки та дбав про вихованців. Дешиця правди в цьому була – чиновник справді серйозно ставився до кваліфікаційного рівня підлеглих. Наприклад, він наполягав, щоб кухарки проходили курси підвищення кваліфікації та формували меню з врахуванням побажань студентів³³. Проте зі всією очевидністю прослідковуються і прозаїчніші мотиви.

По-перше, Загуровський хотів обмежити самостійність коменданта гуртожитку, Олександра Кравченка-Бережного, якого він звинуватив у створенні «господарчо-фінансової диктатури»³⁴ в закладі та приховуванні фінансової документації³⁵. Делегат визнавав, що не може довести змови коменданта з рештою працівників при здійсненні якихось «оборудок», але вважав за потрібне превентивно утруднювати йому формування «кола впливу» з-поміж технічних працівників. Загуровський також пильнував, щоб не виникало приятельських стосунків між технічним та виховним персоналом. Зокрема, на початку 1930-х він неодноразово скаржився на директора (архимандрита Саву (Советова)) за те, що той надто довіряє Кравченку-Бережному та «зблизився» з ним, зокрема – ходить до нього додому на обід³⁶. Показовою також є його реакція на тривалий конфлікт між комендантом та вихователем Павлом Зайцевим³⁷. Спочатку він стежив за його перебігом, не втручаючись³⁸, а коли суперники помирились, невдоволено зафіксував: «Суперечки раптово переросли в “гарячу дружбу”. Будь-яка нормальна співпраця персоналу Інтернату має спиратися на гармонію, але в цьому

³³ Ibid., k. 312, 336.

³⁴ Ibid., k. 387.

³⁵ Остаточно врегулювати систему фінансової звітності та контролю за здійснюваними закупками продуктів та товарів у Інтернаті вдалося аж через сім років. 20 квітня 1937 р. міністерство затвердило детальні правила щодо цього, вказавши, що навіть на найменші за обсягом закупівлі потрібна письмова згода делегата (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 109–112).

³⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 331.

³⁷ Зайцев Павло (1886–1965) – український громадсько-політичний і культурний діяч, шевченкознавець. У 1921–1941 рр. проживав у Варшаві, викладав на Студіум в 1927–1928 рр., з 1929 і до початку 1935 р. був вихователем Інтернату.

³⁸ Про причини конфлікту інформації у звітах немає. Кравченко-Бережний був українцем, який спілкувався російською та волів ідентифікувати себе як росіянин.

випадку, в цій конкретній гармонії, не видно інтересу Інтернату, оскільки цих осіб поєднує не спільність інтересів щодо виховного процесу, а тільки спільність їхніх власних інтересів»³⁹.

По-друге, Загурському потрібні були люди, яким би він довіряв та на яких міг би покластися, що ті не будуть «змовлятися» зі студентами, приховуючи випадки порушення правил проживання у гуртожитку. Особливо його турбувала ймовірна причетність техперсоналу до поширення серед вихованців алкоголю. В звітах та листах до міністерства делегат неодноразово висловлював підозри, що директор та вихователі дивляться на такі порушення, як мінімум, крізь пальці, а вахтери й прибиральники взагалі підторговують горілкою. Наприклад, описуючи заміську екскурсію вихованців Інтернату 19 червня 1930 р., він заявляє: вихователі, які їх супроводжували, або не помітили, або ж приховали інформацію про те, що частина студентів пила спиртне й поводила себе недостойно (бігали голими на березі річки, фотографувалися в «нескромних» позах тощо), і що нібито горілку їм приніс хтось із двірників чи прибиральників⁴⁰. У жовтні 1930 р. Загуровський повідомляв міністерство, що «оскільки ще не вдалося побороти випадки вживання алкоголю (в кімнатах студентів знайдено кілька порожніх пляшок з-під казенної горілки), я ухвалив рішення, що студент, про якого стане відомо, що він пиячив, втратить всі пільги з оплат за проживання, якщо він їх має»⁴¹. Окрім посилення контролю та покарань, делегат також ініціював створення в Інтернаті гуртка абстинентів, про нібито активну роботу якого неодноразово звітував⁴².

Утім, у деяких випадках закиди щодо «пияцтва» свідчили радше про невдоволення Загуровського «втратою дистанції» між вихователями та вихованцями. Наприклад, він звинуватив Павла Зайцева в тому, що той під час вечірки студентів-випускників Студіум «приватно прощався» з чотирма українцями (Остапчуком, Костянчуком, Зелінським та Огіцьким), при чому «не забракло, очевидно, алкогольних напоїв»⁴³. У іншому звіті він прямо зазначає, що Зайцев,

³⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 393–394.

⁴⁰ Ibid., k. 320, 322.

⁴¹ Ibid., k. 324.

⁴² Ibid., k. 405.

⁴³ Ibid., k. 369.

запросивши студентів до своєї кімнати (вихователь мешкав у Інтернаті), співав з ними українських пісень, «і дуже правдоподібно, що частував їх при цьому алкоголем»⁴⁴. Задля уникнення таких казусів він пропонував міністерству доповнити правила проживання заборонаю студентам відвідувати вихователів та викладачів у їхніх помешканнях.

Кістяком системи нагляду за студентами були технічні працівники⁴⁵, і власне на них було покладено обов'язок пильнувати, щоб до кімнат студентів не потрапляла «заборонена література». Це можна побачити на прикладі розслідування справи щодо газети «Українська думка», що її видавали в Берліні. Це видання, яке Загурський характеризував як «комуністичну агітку», зрідка надходило на адресу гуртожитку ще від часів його розташування на вул. Белянській, але до рук вихованців Інтернату буцімто ніколи не потрапляло. Принаймні, в цьому запевняв комендант Кравченко-Бережний, який контролював вхідну кореспонденцію закладу. За його словами, він сам чи помічник просто знищували газету, а оскільки до вихованців вона не потрапляла, то він не доповідав про це делегату: утім, зобов'язався надалі звітувати про такі інциденти⁴⁶.

Час від часу Загурський, разом із комендантом та кимось із техпрацівників, здійснювали негласні обшуки особистих речей студентів. Зокрема, навесні 1931 р., повідомляючи міністерству про реакцію мешканців Інтернату на затримання поліцією сина професора Івана Огієнка Анатолія (студента Варшавської політехніки) та випускника Студіум Новицького⁴⁷, делегат пише, що він принагідно «звернув увагу на вміст студентських шафок, що, зрештою, відбувається постійно», проте «заборонених друкованих матеріалів чи документів знайти не вдалося»⁴⁸. Судячи з усього, такі

⁴⁴ Ibid., к. 310.

⁴⁵ 25 травня 1930 р. Загурський запевняв міністерство, що перебуває «у постійному контакті з інтернатом як особисто, так і по телефону, приймаючи по кілька разів на день звіти про те, що трапилося протягом дня і переживаючи їх разом з мешканцями гуртожитку» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, к. 329).

⁴⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, к. 317.

⁴⁷ Про цей епізод див.: Г. Купріянович, «Варшавський період у житті та діяльності Івана Огієнка (1926–1940),» *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна) VIII* (2011): 97–98.

⁴⁸ AAN, MWRiOP, sygn.1113, к. 352.

заходи приносили свої плоди: студенти боялися приносити до своїх кімнат «крамольну літературу»: було задокументовано буквально одиничні випадки. До того ж, найвірогідніше, це траплялося ще й завдяки тому, що Загуровському так і не вдалося отримати контроль над деякими студентськими товариствами. Наприклад, як на «джерело» походження знайденого в гуртожитку у листопаді 1938 р. білоруського часопису «Рэха», що його видавали у Франції, делегат упевнено вказав на «Коло православних теологів»⁴⁹, акцентуючи увагу міністерства на тому, що це підтверджує його «давнє спостереження та переконання», боцімто в цьому товаристві читають та поширюють заборонені видання⁵⁰.

Документи свідчать, що допомога у таких справах делегатів від техпрацівників окремо винагороджувалася. Наприклад, 25 червня 1938 р. Загуровський просив міністерство видати премію в розмірі 180 злотих вахтереві Яну Мізері, позаяк той, «як колишній функціонер поліції»⁵¹, інформує про всі найдрібніші події в житті Інтернату, а надана ним інформація слугує мені часто за матеріал для загальної орієнтації в ситуації»⁵². Очевидно, що для системного підходу до організації контролю делегат вочевидь пробував створити мережу «конфідентів» і серед студентів. Мною не знайдено документів, які би це прямо підтверджували, проте на таку думку наштовхують кілька дисциплінарних справ, у яких Загуровський проявив нетипову для себе поблажливість. Наприклад, у листі до міністерства від 21 лютого 1938 р. є згадка про студента Ігоря Тоць-

⁴⁹ Про це наукове товариство детальніше див.: Lenczewski, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim*, 32–33; Baczyński, Sawicki, «*Studium*,» 242.

⁵⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 235.

⁵¹ Делегат підтримував безпосередні контакти з правоохоронцями. Так, у жовтні 1930 р. він повідомляв, що налагодив взаємини з керівником XIV-го варшавського комісаріату (Інтернат був розташований в зоні відповідальності цього відділку) (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 326). Серед документів є також свідчення про отримання даних щодо студентів від інших осіб, у певний спосіб пов'язаних з правоохоронною системою. Так, 11 жовтня 1937 р. Загуровський повідомляв міністерство про отримання листа від Яна Гавліка (щодо якого припускав, що той є таємним інформатором поліції) з компрометуючою інформацією на студента Ісидора Нестерчука (AAN, MWRiOP, sygn. 1140, k. 102).

⁵² AAN, MWRiOP, sygn. 1122, k. 344.

кого⁵³, який сфальшував підпис професора Станіслава Арнольда в екзаменаційній відомості, за що був покараний тим, що залишився на повторне проходження курсу та втратив право на проживання в Інтернаті. Університет подав на нього до суду за шахрайство, тоді як Загуровський підкреслив, що вчинок Тоцького зроблено «з дурості, а не зі злого умислу», й що той є «одним із найбільш необхідних студентів у всьому Інтернаті». Остаточне рішення делегат залишає за міністерством, але з контексту випливає, що, на його думку, студента не треба виганяти з Інтернату. Судячи з усього, Загурський розраховував на Тоцького як на «найслабшу ланку» серед українських студентів, чії настрої прагнув «прозондувати».

Ще промовистіший випадок, і також з «контекстними натяками» щодо того, чому варто залишити в Інтернаті студента, чие прізвище в листуванні не згадується, стосується виявлення у одного з вихованців венеричної хвороби (сифілісу). В листі до МВРіОН від 14 жовтня 1938 р.⁵⁴ Загуровський повідомляв, що перевірів цю «делікатну» інформацію та впевнився, що хворий пролікувався і не становить «епідеміологічної» загрози. Як пише делегат, він не може прийняти рішення, як чинити в такому випадку, хоч вважає, що йдеться не про «проступок», а про «нешасний випадок», від якого не застраховано й решту студентів, а далі зауважує, що вважає цього студента «податливим матеріалом для подальшого докладання виховних зусиль».

Так само «прагматично» і з врахуванням нюансів щодо можливої «корисності» Загурський вибудовував взаємини не лише з технічним персоналом та студентами⁵⁵, а й із керівниками Інтернату та вихователями. Зокрема, критично оцінюючи директора, архимандрита Саву (Советова)⁵⁶ як адміністратора, він підкреслював,

⁵³ Idid., sygn.1125, k. 379.

⁵⁴ Idid., sygn. 1138, k. 50–51.

⁵⁵ У звітах він стверджував, що його стосунки зі студентами й вихователями «оперті на взаємній довірі та симпатії». Наприклад, на доказ цього він у 1930 р. оповідає, що «делегація студентів-випускників (серед них два священики), покидаючи Інтернат, відвідала мене вдома, подякувала за опіку і без недомовок розповіла про свої враження від перебування в Інтернаті. Ставлення студентів до мене було ідеально коректним» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 381).

⁵⁶ Сава (Советов Георгій, 1898–1951) – церковний діяч, єпископ ПАПЦ

що той погано володіє польською, мало переймається виконанням своїх обов'язків у Інтернаті, бо зайнятий справами деінде, а «вся його енергія обертається навколо того, що відбувається в митрополії, особливо чи й коли він отримає єпископські свячення». Разом із тим він підкреслював, що той «засадничо потрібний, оскільки оберігає Інтернат від прямого впливу митрополита Діонісія і є для нас ніби “захисним щитом”, за яким можна здійснювати виховання у державно-патріотичному дусі»⁵⁷. Уже згадуваному вихователю Зайцеву делегат давав як позитивні, так і негативні характеристики (зокрема, що на нього «не завжди можна покластися» і що, «як людина світська, він недостатньо розуміє, що є допустимим та правильним для студентів-богословів»)⁵⁸. Водночас Загуровський зазначав, що Зайцев «з точки зору політичної прагне здаватись лояльним» і що «як представник української спільноти він нам потрібний»⁵⁹. За такою самою схемою він характеризує гармостера (головного вихователя) отця Миколая Сольського: Сольський, мовляв, боїться приймати будь-які самостійні рішення і не проявляє жодної ініціативи, проте його можна вважати корисним, оскільки той «пильнує справу відвідування богослужінь і заохочує до них молодь»⁶⁰.

Аналогічно до схеми спілкування з технічним персоналом, Загуровський спробував «замкнути на себе» призначення директора і вихователів. Тут його можливості були скромнішими, адже формальне право подавати кандидатів належало митрополитові. Проте реально все залежало від рішення міністра⁶¹, а той, як правило, покладався на оцінки та характеристики, отримані від делегата, чим той і користувався – нехай і не завжди міг «пролобіювати» свого кандидата. Наприклад, делегат критично відгукнувся

(з 1932 р.), директор Інтернату для студентів православної теології з 1929 по 1934 рр.

⁵⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 368.

⁵⁸ Idid., k. 311.

⁵⁹ Idid., k. 369.

⁶⁰ Idid., k. 368.

⁶¹ За час перебування Загуровського на посаді делегата змінилось чотири міністри: Славомір Червінський (1929–1931), Януш Єнджеєвіч (1931–1934), Вацлав Єнджеєвіч (1934–1935), Войцех Алоїзій Свентославський (1935–1939).

про архимандрита Веніаміна (Новицького)⁶², якого митрополит Діонісій пропонував призначити головним вихователем Інтернату: за оцінкою Загурського, той «відповідно тих даних, що є у моєму розпорядженні, позбавлений енергійності та розуміння реального світу». Натомість він дав схвальний відгук та рекомендував на цю посаду священника Георгія Кореністова⁶³ – випускника Студіум та вихованця Інтернату, до якого, як читаємо в листі, «митрополит неприхильний». Щоправда, у підсумку ані Новицький, ані Кореністов роботи в Інтернаті не отримали.

На відміну від персоналу Інтернату, якому Загуровський давав жорсткі характеристики, він стосовно Діонісія (Валединського) виявляв чемну «політкоректність», і то попри конфліктні взаємини між ними. Митрополит був невдоволений новим статус-кво й наполягав, що Інтернат мусить бути під його, а не міністерства, контролем. Загуровський підкреслював, що власне з цієї причини владика демонстративно не відвідує гуртожиток, посилаючись на зайнятість та поганий стан здоров'я⁶⁴. Однак він не приховував, що фактичне «самоусунення» владики від поточних справ Інтернату його цілком влаштовує, а єдине, що викликає стурбованість – це спроби винесення предстоятелем ПАПЦ згаданих суперечностей у публічний простір. Так, у звіті від 26 вересня 1931 р. делегат повідомляв міністерство про неприпустимі, на його думку, пасажі з інтерв'ю Валединського варшавському російськомовному виданню «За свободу!». Діонісій, зокрема, заявив газетярм, що керівництво Інтернату знаходиться «в руках католиків», що не може не впливати на справу організації виховного процесу. Натомість, за твердженням Загуровського, це абсолютно не відповідало «реальному стану речей», адже «дирекція Інтернату повністю складається з вірних Православної церкви», і навіть серед технічного персоналу православні складають більшість⁶⁵.

⁶² Веніамін (Новицький) (1900–1976) – церковний діяч, архимандрит ПАПЦ (з 1934 р.), з 1941 р. – єпископ РПЦ.

⁶³ Георгій (Кореністов) (1900–1979) – церковний діяч, ієромонах (з 1924 р.), висвячений на єпископа УАПЦ формації 1942 р. У післявоєнний період – єпископ ПАПЦ.

⁶⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 308.

⁶⁵ Idid., k. 366.

У перші роки перебування на посаді делегат уникав прямого втручання до тієї сфери, яка, згідно з «Організаційними приписами» Інтернату, була прерогативою духовної влади, а саме – до релігійного виховання. Однак з часом він спробував, принаймні частково, встановити свій контроль і тут. 18 лютого 1938 р. він повідомив міністерство про те, що втрутився в справу мови проповідей, які виголошували студенти Студіум. Він підкреслював, що у Інтернаті є власна капличка, обладнана всім необхідним для проведення богослужінь, натомість, студенти ходять на літургії та виголошують проповіді в нижній частині кафедрального собору Св. Марії Магдалини, причому російською мовою⁶⁶. «Двоє студентів, Міхалковский та Савчук-Вавренюк, – писав Загуровський, – заявили, що не володіють російською настільки, щоб виголошувати нею проповіді, та хотіли виголосити їх польською», але викладач гомілетики, професор Володимир Кулаков⁶⁷, їм відмовив. Принагідно делегат поскаржився на те, що й директор Інтернату архимандрит Іларіон (Басдекас)⁶⁸ також ходить на богослужіння до митрополичого собору, а мав би служити в інтернатській каплиці, «яка для того й була створена»⁶⁹. Цей інцидент Загуровський використав також як привід нагадати міністерству про нагальну потребу виділити кошти на видання збірки проповідей польською мовою⁷⁰.

17 листопада 1938 р. Загуровський поставив питання про організацію сповідей студентів, що теж виходило за межі його по-

⁶⁶ На початку 1930-х рр. існувала практика почергового виголошення в інтернатській каплиці Св. Миколая проповідей польською, українською, російською та білоруською мовами. Фактично ж проповіді польською були лише по п'ятницях (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 315).

⁶⁷ Кулаков Володимир (1882–1969) – професор Студіум у 1930-х рр.

⁶⁸ Іларіон (Басдекас) (1878–1946?) – архимандрит Константинопольського патріархату. Викладав на Студіум у 1932–1939 рр., директор Інтернату з 1934 р. В звітах Загуровського немає розгорнутих характеристик архимандрита Іларіона – грека, клірика Вселенського патріархату, випускника Санкт-Петербурзької духовної академії та Афінського університету. Однак, коли на початку червня 1939 р. Басдекас звільнявся з роботи, делегат рекомендував міністерству подати клопотання про нагородження його державою нагородою за роботу в Інтернаті та за виконання повноважень апрокрисіарія (посла) Константинопольського патріарха в Польщі (AAN, MWRiOP, sygn. 1111, k. 41).

⁶⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 113–114.

⁷⁰ Idid., sygn. 1125, k. 387.

вноважень. Він висловив категоричне заперечення проти того, щоб духівником для вихованців Інтернату став призначений митрополитом схимонах з Почаївської Лаври Касіян (Корепанов), оскільки той не володів жодними іншими мовами, крім російської. З огляду на це делегат наполягав, аби студенти сповідалися у головного вихователя Інтернату, білоруса Афанасія (Мартоса)⁷¹, обґрунтовуючи свою позицію так: «Оскільки лише 9 з 78 вихованців, що становить 11,5%, подали свою національність як російську, вважаю фаворитизування цієї мови за безпідставне, оскільки вона не є мовою 88,5% вихованців»⁷². Митрополитові довелося піти на поступки і, фактично, легалізувати пропозицію делегата, згідно з якою сповідником більшості студентів ставав Мартос⁷³.

Загалом, Загуровський вважав, що його неформальна «юрисдикція» поширюється на всіх студентів Студіум⁷⁴, а не лише на тих, хто проживає в Інтернаті, й доклав чимало зусиль, щоб проживання у підконтрольному йому закладі та навчання на православному богословському факультеті збігалися. Такого балансу було досягнуто на початку 1934 р. Делегат у своєму звіті за перші чотири роки існуван-

⁷¹ Панотець Мартос зайняв цю посаду з 1 лютого 1935 р., після випробувального терміну, під час якого його роботу та особисті якості оцінював делегат. У цілому Загуровський характеризував його схвально, відзначивши, що той «має покликання до священницького служіння, відданий служінню Богу та Церкві», а також «є дуже коректним, пунктуальним та лояльним, до студентів ставиться спокійно і тактовно» (AAN, MWRiOP, sygn. 4264, k. 36).

⁷² AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 118.

⁷³ 8 грудня 1938 р. митрополит Діонісій надіслав листа до міністерства, в якому виклав своє бачення цієї ситуації. В ньому він наголосив, що найважливішою є «особа того, хто приймає сповідь, його духовний авторитет і сама постать богобоязного старця, що повчають без слів краще, ніж найвимовніші слова» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 125). Однак, врешті-решт, погодився на те, щоб студенти за бажанням сповідувалися у ієромонаха Афанасія.

⁷⁴ Загуровський неодноразово підкреслював необхідність спостереження не лише за студентами, але й за випускниками, зокрема, задля оцінки успішності «виховних й культурних впливів» та «виховання в польському державницькому дусі». У липні 1938 р. він пропонував міністерству закласти у бюджет кошти на проведення, до десятої річниці існування Інтернату, з'їзду його вихованців, під час якого заснувати Товариство колишніх вихованців. «Вважаю, що така обсервація православних священнослужителів, що їх виховав Інтернат, буде корисною з точки зору інтересів держави» – відзначав він (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 115–116).

ня Інтернату писав про це так: «Безсумнівним успіхом є те, що майже всі – 96% студентів – живуть в Інтернаті, тобто під безпосереднім впливом міністерства, причому вдалося зменшити саму кількість теологів до тієї, що відповідає [реальним] потребам Православної Церкви. Зупинено збільшення кількості кандидатів, які під криттям теології хотіли лише отримати університетський диплом, але не планували ставати священиками»⁷⁵. Однак те, що імпонувало представникові міністерства, не влаштувало митрополита, тож він спробував створити альтернативу, підтримуючи коштом митрополії функціонування ще одного невеликого гуртожитку, розташованого у містечку Зельонка поблизу Варшави. На поселення в ньому могли розраховувати студенти, яким відмовили у наданні ліжко-місця в державному Інтернаті. Поява цього осередку вочевидь драгувала Загуровського, хоч у листах до міністерства він підкреслював, що «не збирає спеціально інформації, як складається життя студентів, котрі мешкають в Зельонці». Утім, 21 лютого 1938 р. делегат повідомляв, нібито «має враження, що вони позбавлені опіки та обмежені матеріально в допомозі, яку надає митрополит». Відштовхуючись від чуток про те, що 500 злотих на непідконтрольний йому Інтернат дав професор Микола Арсен'єв⁷⁶, делегат припускав, що той пожертвував не власні кошти, а гроші «від закордонних організацій, можливо – англіканських, яким, поза сумнівом, в негативному світлі представлено начебто поневіряння студентів, котрі прагнуть вивчати православну теологію в Польщі»⁷⁷. На думку Загуровського, саме існування митрополичого Інтернату «ставить під загрозу виховні цілі Інтернату державного». Він відзначив, що не сумнівається у тому, буцімто при призначенні на церковні посади перевагу надаватимуть саме вихованцям митрополичого, а не державного закладу. До того ж, на його думку, надмірне збільшення кількості духовенства з вищою освітою призведе до його «пауперизації» в майбутньому. З огляду на це він запропонував прописати як обов'язкову умову прийому на Студіум православної теології пункт, згідно з яким «кожний студент буде мешкати та виховуватись у державному Інтернаті»⁷⁸.

⁷⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 270.

⁷⁶ Арсен'єв Микола (1888–1977) – російський релігійний філософ. Проживав у Кенігсберзі, періодично, протягом 1926–1938 рр., приїжджаючи до Варшави для читання лекційних курсів на Студіум православної теології.

⁷⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1125, k. 380–381.

⁷⁸ Idid., k.382.

Зберігся документ, який може засвідчити, що в замиському гуртожитку «під омофором» митрополита контроль та «порядки» дійсно були слабшими порівняно з режимом, що діяв у державному Інтернаті на вулиці Кирила і Мефодія 4⁷⁹. 26 листопада 1938 р. МВРіНО отримало, під грифом «таємно», повідомлення з канцелярії Волинського воєводства, де йшлося про перехоплений лист невстановленого студента до колишньої учениці Кременецької гімназії Зіни Осипівни такого змісту⁸⁰: «Люба, найдорожча Зіночко... Живу в Зеленці в гуртожитку для студентів православної теології. Є нас усіх 23, переважно українці – всі мурові. Маємо пару росіян – в більшості непевних, але ми з ними не маємо нічого спільного. Доїжджати потягом одинадцять кілометрів – їзди вийде 15 хвилин. Так що навіть з приємністю їдеться, а тим більше, що нераз буває цікаво, як населення реагує на те, що ми всі говоримо по-українському. Одного разу їхав якийсь інтелігент з нами, і коли потяг затримався на станції, він висів і на цілий голос: “Нех жие вольна Україна”. Ми були дуже здивовані: почути щось таке, головне «вільна» – це від них рідкість. Словом живеться мені добре як під поглядом матеріальним, так і моральним – чую себе свobodно і на правду задоволений, що не попав до головного Інтернату, де навіть говорити не можна на рідній мові»⁸¹.

Цей документ фіксує настрої та ситуацію станом на 1938 рік, коли Загуровський, в дусі реалізації загального курсу на «полонізацію» православ'я, різко обмежив можливість використання студентами рідних мов. Однак так було не завжди: на початку 1930-х він ставився до цього набагато ліберальніше. Наприклад, у 1930-му він пропонував, щоб студенти говорили між собою польською добровільно – в обрані ними самими дні тижня⁸², а в звіті від 20 лютого 1932 р. стверджував, що «студенти культивують вільно свої національні переконання. Їх розвиток під цим кутом зору навіть

⁷⁹ Наприклад, у державному Інтернаті фіксувалися не лише серйозні порушення дисципліни, але й такі дрібні, як повернення до гуртожитку ввечері на 15 хвилин пізніше обумовленого часу. Все це могло вплинути на рішення делегата щодо отримання студентом права поселення на наступний рік.

⁸⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 123.

⁸¹ Idid., k. 124.

⁸² Idid., k.317.

має підтримуватися за умови, що це відбувається на підґрунті державницьких переконань»⁸³.

Утім, на підставі описів самого Загуровського реконструювати реальну картину міжнаціональних взаємин у підконтрольному йому Інтернаті важко⁸⁴. Адже, уже на момент вступу на посаду, він був зацікавлений у демонстрації швидких успіхів у справі «паціфікації національних суперечок» та «зближенні кількох національностей на підґрунті польської державності»⁸⁵. Зокрема, у звіті за перший триместр 1930/1931 навчального року він всіляко підкреслював, що «мовне питання» не відіграє «значної ролі у внутрішньому житті, тоді як рік тому воно мало першорядне значення»⁸⁶, а в звіті за другий триместр того самого року вказував, що «подекуди блукають ще національні ознаки у вигляді “стрічечок на полах сюртука”, але вони вже не грають суттєвої ролі»⁸⁷.

Делегат по-своєму закривав очі на можливе національне підґрунтя деяких конфліктів, воліючи робити вигляд, що насправді йшлося лише про суперечності особистісного характеру чи взагалі якісь малозначні непорозуміння. Наприклад, описуючи сутичку між українцем-вихователем Зайцевим та студентом Зноском⁸⁸ (білорусом, що самоідентифікував себе як росіянин), він уникнув аналізу її суті – лише повідомив міністерство, що «довелося втрутитись в справу, оскільки виникло враження (необґрунтоване), нібито Зайцев неприхильно ставиться до росіян, вихованців Інтернату. Я ту

⁸³ Idid., k.404.

⁸⁴ Цікаво, що у звіті комісії для вивчення стосунків серед студентів Студіум (березень 1929 р.) стверджувалось, що значна частина студентів є «етнографічною масою», яка часто неспроможна чітко самовизначитись щодо своєї національної приналежності. Було також відзначено, що мовою для студентів, що походять з Волинської єпархії, є українська, для інших – російська, при чому остання, загалом, домінує. Польську мову майже не використовували, хоч студенти за нечисленими винятками володіли нею добре (проте суттєво гірше, аніж російською) (AAN, MWRiOP, sygn. 1113. k. 522).

⁸⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 385.

⁸⁶ Там само, к. 341.

⁸⁷ Там само, к. 353.

⁸⁸ Зноско Олексій (1912–1994) – церковний письменник, перекладач та лексикограф, священик ПАПЦ (з 1936 р.). Закінчив Студіум у 1938 р.

справу вирішив без жодних негативних наслідків»⁸⁹. Так само немає подробиць і в описі низки інших сюжетів, пов'язаних із небажаним (з погляду делегата надмірним) підкресленням національних відмінностей між групами студентів. Наприклад, він лише принагідно фіксує, що «певною проблемою була справа приналежності кількох новоприйнятих студентів до “Української громади”⁹⁰. До кінця триместру двоє чи троє студенти носили шапочки, які були ознакою приналежності до того товариства», але він, Загуровський, «уже вирішив це питання»⁹¹. Насправді ж до описуваного в офіційних звітах «гармонійного співжиття» різних національних груп було дуже далеко. Зрештою, делегатові подеколи доводилося визнавати, що він елементарно не знає, як можна вплинути на «неконтактних» студентів, які не залишали «шпаринок» для отримання інформації про їхні «приховані» настрої⁹². У таких випадках він волів звертатися до представників державної влади та поліції. Наприклад, 7 липня 1936 р., за посередництва міністерства, Загурський надіслав до канцелярії волинського воєводи лист із грифом «таємно», в якому писав, що «два роки моїх спостережень за випускниками Кременецької семінарії 1934 р. підтверджують, що вони об'єднані стислим зв'язком, мають спільні зібрання та контакти. Припускаю, що ця група єднається на вузько національному ґрунті, але які в них політичні настрої чи течії – сказати не можу. Боюсь, що вони

⁸⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 342.

⁹⁰ Про українські студентські товариства в міжвоєнній Польщі, наймасовішим з яких була «Українська громада», див.: О. Гуменюк, «Культурно-освітня діяльність української студентської еміграції в Польщі в 1920–1939 рр.,» *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки* 21 (2013): 55–60.

⁹¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 343–344.

⁹² У звітах делегата окремих пунктом подавалася інформація про те, наскільки лояльними є студенти до польської держави. Але там рідко бувало щось конкретне, лише загальні міркування та запевнення, що він за цим пильнує. Наприклад, 20 лютого 1932 р. він писав: «Виявів нелояльності не помітив, хоч звертаю увагу на всі прояви студентського життя. Обережність та пильність є дуже обґрунтованими за умов, коли політична влада повідомляє про деяких, нині прийнятих до Інтернату, що вони політично заангажовані і неприхильно ставляться до польської держави (Севбо, Неслуховський, Голосов). Уважність з цієї перспективи є не лише бажаною, але й необхідною» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 405).

випустились із семінарії вже як переконані українські націоналісти. Не хочу розпочинати слідство на терені Інтернату, а оскільки вони поїхали на канікули додому, прошу владу перевірити контакти наступних студентів: Зосими Дубицького, Євгенія Червінського, Віктора Левицького, Івана Левчука, Івана Маслюка, Стефана Саланди, Порфирія Шкуропара, Ігоря Тоцького, Володимира Шиманського»⁹³.

Схожа ситуація складалася й зі студентами – російськими націоналістами: до цієї неформальної групи входили не лише етнічні росіяни, але й окремі особи білоруського та українського походження⁹⁴. З ними делегатові також не вдалося знайти спільної мови, про що свідчить його лист від 21 квітня 1938 р., де Загуровський категорично заперечує надання матеріальної допомоги священику Юхимові Лещинському. Той, як пише делегат, за переконаннями російський шовініст, а «його син, Миколай Лещинський, є лідером студентів, які стоять на ґрунті російського націоналізму і заважають студентам-полякам очолити “Коло православних теологів”»⁹⁵. Цього ж року він пропонував відмовити у праві поселення до Інтернату⁹⁶ трьом студентам-старшокурсникам (священикам Миколаю Гриню, Вацлаву Малашку, Володимиру Дорошкевичу) на тій підставі, що вони «російські націоналісти, які привносять негативну атмосферу та агітацію серед студентів»⁹⁷.

Поза всяким сумнівом, Загуровський протегував особам, які оголошували себе «православними поляками». Вони могли розраховувати на різні пільги та певні привілеї⁹⁸. Однак, попри систему

⁹³ AAN, MWRiOP, sygn. 1137, k. 154–155.

⁹⁴ Про особливості національної самоідентифікації студентів Студіум див.: А. Starodub, «National self-identification of students of the Faculty of Orthodox Theology at the University of Warsaw (late 1920s–1930s),» *Review of Nationalities* 11 (1) (2021): 147–157.

⁹⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 1137, k. 175–176.

⁹⁶ Відсоток відмов у наданні гуртожитку був досить високим, і власне така практика була одним з інструментів контролю за поведінкою та лояльністю студентів, позаяк більшість серед них не мала коштів для самостійного винаймання житла у Варшаві. Найвищі шанси отримати відмову були в студентів-українців. Наприклад, в 1931/1932 н. р. відмовили у поселенні 36 з 81 українців (44% відмов), 15 з 43 росіян (35%), 5 з 20 білорусів (25%) (AAN, MWRiOP, sygn. 1124, k. 34).

⁹⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1125, k. 377.

⁹⁸ Наприклад, 19 січня 1939 р. делегат пропонував вибачити низку дис-

заохочень, успіхи у формуванні такої групи були доволі скромними. Показовою в цьому плані є справа з академічними обмінами. На думку Загуровського, право навчатися за кордоном мають тільки студенти-поляки, оскільки «направлення студентів українців, росіян і навіть білорусів шкідливе з точки зору польських державних інтересів»⁹⁹. Проте в жовтні 1938 р., коли виникла можливість відправити на навчання до Румунії двох студентів з молодших курсів, він зафіксував, що «серед студентів-першокурсників лише троє в анкетах вказали національність “поляк”. Ці особи вкрай неусталені в своїх національних переконаннях і з цієї причини непридатні для виїзду. Окрім того, втрата двох таких студентів взагалі позбавить мене можливості опиратися на будь-яких студентів першого року навчання, позаяк усі вони тоді складатимуть однорідну непольську групу»¹⁰⁰. Помітки в списках та особових справах студентів, які вважали (чи, принаймні, називали) себе поляками, свідчать, що Загуровський доволі реалістично оцінював, ким вони є насправді. Це своєрідно відбилася в резюме з рекомендаціями делегата про призначення випускників Студіум на посади вихователів до Православного ліцею (червень 1938 р.). Тут лише про одного з трьох претендентів, священика Миколая Дем'яновича, вказано, що той поляк. Натомість про двох інших – священиків Арсенія Воробєя та Олександра Рогозінського – зазначено, що один з них є «сполонізованим білорусом з Пінська», а другий – «сполонізованим українцем з Полісся»¹⁰¹. Те, що полонізація просувалася малоуспішно, Загуровський пояснював тим, що йому не дали можливості контролювати не лише вихованців та працівників Інтернату, але й увесь православний богословський факультет. Буквально від моменту призначення він не приховував таких амбіцій, наполягаючи, що без цього не зможе стовідсотково виконувати поставлені перед ним завдання.

циплінарних порушень студентів Ростиславу Ужинському, оскільки той «послугується виключно польською мовою та шукає шляхів зближення зі студентами-поляками» (AAN MWRiOP, sygn. 1143, k. 194). Документи частково підтверджують ремарку зі спогадів Мартоса про те, що «поляки-православні» частіше за інших «порушували дисципліну і поводитись виключно» (Апанас (Мартос), архієпископ, *На ніве Христовай*, 36).

⁹⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1112, k. 363.

¹⁰⁰ Ibid., k. 363.

¹⁰¹ Ibid., sygn. 1122, k. 331.

Мені не вдалося знайти текстів проекту реформи факультету, програми занять та нового Статуту для нього, що їх підготував Загуровський¹⁰² (він згадує про це в звітах, «з сумом констатуючи», що його проекти «так і не стали предметом обговорення та рішень міністерства»¹⁰³). Однак немає сумніву, що делегат витратив багато зусиль для того, щоб примусити професорів викладати польською. Вже в одному з перших звітів він писав: «Проблеми виховання виникатимуть так довго, як довго не буде змінено стосунків на самому Студіум. Не згадуючи вже про недоцільність лекцій зі слов'янської та української філології професора Огієнка, негативно впливає на вихованців сам факт, що на Студіум, яке існує в польському університеті, більшість професорів викладає іноземними мовами або польською, яку важно зрозуміти полякові. На мою думку, якнайшвидше та безапеляційно треба наполягати, щоб мовою викладання була польська як мова викладання в університеті та державна»¹⁰⁴. Враховуючи, що Студіум не мав власних аудиторій, а частина лекцій та семінарів відбувалася в приміщеннях Інтернату¹⁰⁵, делегат мав можливість особисто слідкувати за дотриманням цієї норми¹⁰⁶. Ймовірно, саме Загуровський найбільше доклався до того, щоб усунути від викладання на факультеті професора Івана Огієнка¹⁰⁷. Принаймні, він ставив собі в особливу заслугу те, що «як референт департаменту науки зумів перешкодити створенню семінару з української філології, який професор Огієнко мав намір

¹⁰² Час від часу Загуровського залучали в міністерстві до розробки нових програм навчання у вищій школі. Див. зокрема: «*W przeddzień reformy naszych magisteriów*,» *Przegląd Pedagogiczny* 9–10 (1939):152–155.

¹⁰³ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 375.

¹⁰⁴ *Ibid.*, k. 361.

¹⁰⁵ Про викладання професорами у власних помешканнях згадується в мемуарах випускників. Окремі професори (Василь Біднов, Сергій Кисіль-Киселевський, Михайло Зизикін) проживали в Інтернаті (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 607).

¹⁰⁶ Щоправда, делегат в принципі намагався боротись з практикою «перенесень університетських занять на терен Інтернату» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 396).

¹⁰⁷ Як відзначає дослідник «варшавського» періоду життя та діяльності Огієнка Григорій Купріянович, обставини звільнення Огієнка з університету залишаються до кінця не з'ясованими. Див.: Купріянович, «Варшавський період,» 126.

проводити та призвести цим до внесення іноземної мови як мови навчання першокурсників»¹⁰⁸.

Попри стан «холодної війни» з керівником Студіум, митрополитом Діонісієм, Загуровський час від часу обговорював з ним не лише суто «гуртожитківські» справи, а й проблеми викладання. Відомо, наприклад, про обмін думками між ними щодо ситуації, яка склалася з одним із професорів, єпископом Александром (Зотосом)¹⁰⁹. Той не володів ані польською, ані російською, отож проводив заняття грекою та французькою мовами, що їх не розуміла більшість студентів¹¹⁰.

Не маючи впливу на формування програми навчання майбутніх православних богословів в університеті, делегат вирішив дієво «доповнювати» її шляхом організації позакласних занять під власною опікою. Зрештою, таке право було прописане і в його повноваженнях. Головним чином ішлося про лекції, спрямовані на «патріотичне виховання», які зазвичай читалися напередодні державних свят¹¹¹. Загуровським також було запроваджено практику щотижневої підготовки студентами рефератів польською мовою та їх виголошення й обговорення у його присутності. Тематика рефератів була досить різноманітною: від «історії окремих міст чи воєводств, звідки походять вихованці, оглядів звичаїв та народної обрядовості на Кресах» до проблем співвідношення віри та науки чи до потреби боротися з алкоголізмом¹¹². Делегат також уважно відслідковував «читацькі вподобання» студентів, фіксуючи те, які книги вони беруть у бібліотеці Студіум. Він констатував, що найпопулярнішими залишаються твори російської літератури, «яка більш запитана, аніж українська ... та створює конкуренцію польській»¹¹³.

¹⁰⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 375.

¹⁰⁹ Александр (Зотос) (1871–1933) – єпископ Трахейський (Константинопольський патріархат). Викладав на Студіум у 1928–1931 рр., у цей же період виконував функції апокрисарія Вселенського патріарха у Польщі.

¹¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 308.

¹¹¹ Наприклад, у 1930/1931 н. р. в актовій залі Інтернату відбулися лекції запрошених професорів університету, присвячені історії польської Конституції 3 травня 1791 р. та біографії Юзефа Пілсудського (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 316, 360).

¹¹² AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 266.

¹¹³ Завдяки методичності делегата в зборі та систематизації інформації,

Для того, щоб це змінити, він роздавав завдання готувати реферати з аналізом польських літературних творів¹¹⁴. З наполегливістю вчителя молодших класів середньої школи, Загуровський спонукав студентів брати участь у різноманітних гуртках та конкурсах, відвідувати театри й музеї¹¹⁵, діяльно співпрацювати в «комітетах» Інтернату¹¹⁶. Коли з листопада 1936 р. стало виходило друковане (машинописне) видання Інтернату, він матеріально заохочував студентів дописувати до нього¹¹⁷.

ми можемо приблизно довідатись про те, яких конкретно авторів найбільше читали вихованці Інтернату. Зі світової літератури в бібліотеці найзапитанішими були твори Ремарка, Лондона, Тагора, Роллана, з польської – Гетеля, Оссендовського, Бандровського, Марчинського, Реймонта. Серед українських авторів найпопулярнішими були Лепкий, Левицький, Рудницький, Рильський, Коцюбинський, Олесь, а серед російських – Наживін, Романов, Чижиков, Краснов, Бунін, Купрін, Мережковський (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 396–397).

¹¹⁴ Іван Власовський зафіксував, ймовірно – зі слів когось із волинських студентів, наступний епізод: «Польські книжки з бібліотеки Інтернату мало читались студентами, на що звернув увагу і представник від міністерства (п. Загуровський), який казав студентам: “Якщо не читаєте, то хоч беріть, а то книги пилюкою припадають, що дуже кидається кожному у вічі”» (І. Власовський, *Нарис історії Української Православної Церкви у 4-х тт.* (Київ, 2008) (репринтне видання), IV (2): 111).

¹¹⁵ У третьому триместрі 1929/1930 н. р. а відбувся літературний конкурс серед студентів Інтернату. Перше місце зайняв студент Грицюк за баладу українською мовою «Вежа Бони», засновану на кременецьких переказах. Друге місце отримав студент Халімонов за вірші російською, а третє – студент Коровицький також за ліричні вірші, але українською мовою (всі отримали по 45 злотих винагороди) (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 319).

¹¹⁶ Зберігся список обов'язків, що їх мали виконувати вихованці Інтернату в 1938–1939 н. р. (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 122). Кожен студент входив до складу одного з семи комітетів (церковного, фінансового, юридичного, пресового, історичного, внутрішніх та зовнішніх справ).

¹¹⁷ Збереглися 4 випуски видання «Wiadomości bieżące. Komunikat wydawany przez wychowanków Studium Teologii Prawosławnej. Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 132–135, 133–156, 157–181, 182–220). Тут уміщено детальну хроніку життя Інтернату, підготовані студентами огляди внутрішнього та міжнародного життя, тексти проповідей тощо. Загуровський був фактичним головним редактором та цензором цього видання. Періодично він просив міністерство про виділення невеликих грошових квот для стимулювання студентів, що готували матеріали для інтернатського «pisemka» (з часом воно отримало назву «*Nasza Myśl*»).

Поза такою різноплановою активністю, вплив Загуровського на навчальний процес та професуру Студіум (окрім питання мови викладання) був тривалий час обмеженим. Він суттєво посилювався лише в останні два-три роки існування факультету, коли почалося поступове заміщення викладацьких посад випускниками, а отже й вихованцями Інтернату. Прихильна чи негативна характеристика делегата могла вплинути на шанс отримати цю роботу. Більш того, саме Загуровський «візував» подані новою генерацією випускників плани наукової роботи та/чи підготовки дисертацій. Так, 25 липня 1938 р. саме він надіслав до міністерства звіти докторів теології Олександра Лапинського та Леоніда Касперського, а також магістра Дмитра Мартиновського¹¹⁸, які вже викладали на Студіум та отримували стипендії від міністерства. До сфери компетенції делегата також було віднесено питання міжнародної співпраці та обміну студентів. Студенти з-за кордону (з Болгарії, Сербії, Греції, Румунії)¹¹⁹ проживали в гуртожитку, отже за означенням потрапляли під його опіку. Окрім того, там же мешкали науковці з православних країн, що приїжджали на стажування до Варшавського університету. Так, 11 лютого 1938 р. Загуровський надіслав до міністерства клопотання про надання кімнати у гуртожитку для магістра теології георгіу Ціорану, пропонуючи або взагалі звільнити румунського гостя від оплат, або брати їх за пільговим тарифом, «оскільки його перебування корисне для пропаганди Польської Православної Церкви та польської держави»¹²⁰. У вересні–листопаді 1938 р. делегат вирішував питання про відрядження чотирьох вихованців Інтернату до Бухарестського університету, відібравши двох старшокурсників (Антонія Живка та Феодосія Флачинського¹²¹) й підготувавши для

¹¹⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1112, k. 310.

¹¹⁹ Про міжнародну співпрацю Студіум див.: Ostapczuk, Tofiluk, «Wyższe Prawosławne,» 752–753; Baczycki, Sawicki, «Studium,» 241.

¹²⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1129, k. 274.

¹²¹ Поза іншими нюансами, процес відбору кандидатів для участі в академічному обміні «засвітив» поінформованість Загуровського про потаємні сторони життя вихованців. Делегат натякнув на причину, з якої він вирішив відрядити до Бухареста саме Флачинського: щоб віддалити його від єпископа Антонія (Марценка) (1887–1954) (AAN, MWRiOP, sygn. 1131, k. 105). Єпископа Антонія підозрювали в гомосексуальних нахилах, однак це було «внутрішньою таємницею» у ПАПЦ.

міністерства калькуляцію витрат, пов'язаних із їхньою поїздкою¹²². Разом з ними на навчання до Румунії мали поїхати першокурсник священик Євген Єфимчук та Володимир Перепечаєв з другого курсу. Делегат визнавав, що ці два кандидати не є оптимальними, але серед наявного контингенту він не зміг знайти тих, хто суміщав би щирий польський патріотизм, дисциплінованість і потяг до отримання знань. Так чи так, але Загуровський сподівався, що цю «міні-групу» контролюватиме студент Живко, якого він характеризував як відповідального і, поза сумнівом, лояльного¹²³.

У переглянутих мною документах бракує подробиць щодо участі Загуровського в організації академічних обмінів з іншими країнами¹²⁴. Але вона, поза сумнівом, мала місце. Зокрема, делегат доклався до залучення навчання на Студіум студентів з Фінляндії¹²⁵ і навіть здійснив (у 1937 р.) поїздку до Гельсинкі, де Фінська Православна Церква нагородила його орденом «Агнца Божого»¹²⁶. Відбір вихованців Інтернату для поїздок за кордон став приводом для чергового загострення взаємин делегата з керівником Студіум, який мав право затвердити конкретні кандидатури чи висловитись проти них. 14 жовтня 1938 р. Загуровський попросив звільнити його «від обов'язку узгоджувати кандидатів з митрополитом, оскільки 1) формально, як делегат тільки до справ Інтернату, я не маю для цього повноважень; 2) узгодження кандидатів у таких випадках завжди було за міністерством; 3) митрополит розглядає всі пропозиції міністерства з точки зору отримання поступок в інших питаннях - взамін на згоду на пропозиції, що надходять від міністерства»¹²⁷.

¹²² AAN, MWRiOP, sygn. 1151, k. 282–283.

¹²³ Ibid., sygn. 1112, k. 365.

¹²⁴ У 1937 р., окрім Фінляндії (де він контактував також з представниками православних церков Латвії та Естонії), Загуровський виїздив у закордонні відрядження до Німеччини, Австрії та Чехословаччини, проте не як держслужбовець, а як викладач Вищої школи торгівлі, з метою провадження «студій з германістики» (AAN, MWRiOP, sygn. 6751, k. 51).

¹²⁵ Відомо про навчання на Студіум у 1938 р. фінського студента Аарі Сурака (AAN, MWRiOP, sygn. 1131, k. 379).

¹²⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 6751, k. 68.

¹²⁷ Ibid., sygn. 1112, k. 364.

На його думку, найоптимальніше було би доводити до відома Валєдинського готові рішення щодо спрямування студентів за кордон у формі наказів департаменту науки та вищої школи, тобто позбавити його права бодай якось впливати на цей аспект діяльності Студіум.

Огляд діяльності представника міністерства визнань та освіти при державному Інтернаті для студентів православного богословського факультету Варшавського університету дає підстави стверджувати, що саме Зигмунт Загуровський був найбільш поінформованою особою щодо всіх аспектів функціонування Студіум упродовж 1929–1939 рр. На перший погляд скромна посада опікуна «культурного та інтелектуального розвитку» без чітко визначених повноважень давала на практиці безпрецедентні можливості для контролю та впливу. Адже лише у розпорядженні делегата був унікальний масив ексклюзивної та різнопланової інформації про студентів та, частково, викладачів, який він, використовуючи різні методи, постійно поповнював. З кожним роком роботи, дякуючи розширенню цієї «бази особових даних», він ставав дедалі незаміннішим для очільників міністерства, які покладалися на його експертні оцінки та рекомендації. Паралельно він був послідовним у своїх намаганнях звузити рамки можливостей митрополита Діонісія, втручаючись навіть у ті сфери, де митрополит мав ексклюзивні права.

Навіть беручи до уваги специфіку джерел, на підставі яких можна оцінити ставлення самого Загуровського до своєї діяльності на цій посаді, можна припускати, що він щиро сприймав це як реалізацію «педагогічно-виховної»¹²⁸, «цивілізаторської» та «патріотичної» місії, котру він цілком успішно виконував¹²⁹. При цьому персональні

¹²⁸ «Які б не були труднощі та проблеми в житті Інтернату, проте як тільки я про них дізнавався, одразу намагався виправити та обдумати засоби для цього.... Терен праці в Інтернаті вдячний, хоч дуже важкий. Мушу віддавати весь запас енергії, розуму й такту, аби узгодити низку суперечностей в інтересах, подолати мережі інтриг, заплутаних навколо Інтернату, не образити нікого в релігійних почуттях, зберегти власні, здобути слухняність та повагу, втримати авторитет та отримати прихильність» – так описував засади своєї діяльності Загуровський у жовтні 1930 р. (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 327).

¹²⁹ У травні 1930 р. він писав: «Хоча, поза сумнівом, багато ще є праці

якості, прагнення та переконання делегата лише незначною мірою впливали на його роботу. Він був насамперед педантичним виконавцем базових установок державної політики¹³⁰, вносячи зміни в методи своєї діяльності суголосно з політичною кон'юнктурою¹³¹. Це відобразилося навіть на інтенсивності «документообігу» між Інтернатом та міністерством: за період 1938–1939 рр., тобто в часи максимального посилення «полонізаційного» тиску, він численніший, аніж за будь-який із попередніх років.

Представника міністерства аж ніяк не можна назвати «неупередженим фіксатором» подій життя Студіум. Багато що в його звітах є або видаванням бажаного за дійсне, або описом ситуації в такий спосіб, що сприяв кадровим перестановкам в Інтернаті чи отриманню додаткового фінансування. Разом з тим, на підставі не призначених для оприлюднення звітів та повідомлень делегата можна скласти більш детальні уявлення про специфіку повсякденного життя, внутрішні суперечності між різними групами студентів, взаємини студентів з викладачами тощо, аніж на підставі опублікованих офіційних «sprawozdań»¹³², де ці питання взагалі оминалися.

У будь-якому разі, можна впевнено стверджувати, що контроль за православними теологами був безпрецедентним і на порядок серйознішим, ніж за будь-якою іншою групою студентів Варшав-

в Інтернаті, але дозволю собі вважати, що Інтернат вже виконує нині своє завдання з підготовки лояльних православних священників, польських громадян з державницьким духом, вихованих на ґрунті західної культури» (AAN, MWRiOP, sygn. 1113, k. 344).

¹³⁰ У листопаді 1936 р. Заруровського було нагороджено Золотим Хрестом за заслуги, з формулюванням «за заслуги на державній службі» («Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi», *Monitor Polski* 263 (1936):7).

¹³¹ Авторка дослідження історії взаємин польської держави та Православної Церкви у міжвоєнний період, Мірослава Папежинська-Турек, відзначала, що заходи з посилення контролю за Інтернатом вже в 1930 р. суттєво вплинули на порядки, що запанували в ньому (M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939* (Warszawa, 1989), 292–293).

¹³² Звіти («Sprawozdania z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego») за 1925–1937 рр. публікувались у виданні Студіум: ELPIS 1–2 (1932): I–LXII; 2 (1933): I–XXX; 2 (1934): I–XV; 2 (1935): I–XXXIV; 2 (1936): I–XXXV; 2 (1937): I–XXXVI).

ського університету міжвоєнного періоду¹³³. Складається враження, що Загуровський, який ніколи не мав справи з закладами духовної освіти, інтуїтивно відтворив систему того взірця, який панував у гуртожитках духовних семінарій та академій Російської імперії. Разом з тим, схоже (хоч про це й не згадується в документах), делегат брав за взірець дисциплінарні приписи гуртожитків інших двох теологічних факультетів Варшавського університету – католицького та протестантського (євангелістського)¹³⁴. Варто при цьому зауважити, що контроль за поведінкою та вихованням студентів у цих закладах був повністю в руках церковних структур¹³⁵, на що, власне, й міг взоруватися митрополит Діонісій, наполягаючи на пріоритетності свого права. Оскільки ж тільки до Інтернату для православних теологів було спрямовано державного чиновника, це, серед іншого, свідчило про недовіру до керівництва ПАПЦ.

Об'єктивно оцінити ефективність стимулів та покарань, які використовував Загуровський за десятиліття своєї роботи, неможливо. Всі його «прийоми шкільної педагогіки», застосовані до повнолітніх, давали сумнівні плоди, а посиленням дисциплінарних вимог він досягнув лише позірного упокорення та суто зовнішньої демонстрації лояльності вихованців. Кількість тих, хто щиро «полонізувався», була незначною¹³⁶ (що, до речі, одностайно визнають

¹³³ Правила проживання та поведінки в більшості гуртожитків були досить ліберальними. Дієвого контролю за приватним життям студентства просто не існувало. Див. детальне дослідження про навчання та повсякденне життя студентів Варшавського університету міжвоєнного періоду: P. Majewski, «Społeczność akademicka 1915–1939,» w *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945* (Warszawa, 2016), 51–324.

¹³⁴ Див. про ці факультети та їхніх студентів: Małgorzata Przeniosło, Marek Przeniosło. «Wydziały teologiczne na Uniwersytecie Warszawskim 1918–1939,» *Res Historica* 56 (2023): 368–410. Варто, втім, зауважити, що наявні в науковому обігу дані про умови проживання в гуртожитках та «повсякдення» майбутніх католицьких і протестантських богословів досить лапідарні.

¹³⁵ Про особливості функціонування гуртожитку студентів відділу католицької теології див.: W. Umiński, «Warszawski konwikt teologiczny pod zarządem księży misjonarzy (1918–1939),» *Nasza Przyszłość* 86 (1996): 541–574.

¹³⁶ Наприклад, як засвідчив Власовський, секретар Волинської духовної консисторії з 1934 по 1939 рр., у цій, найбільшій в ПАПЦ, єпархії не було «жодного священика, вихованого в “польському дусі” в Інтернаті для студентів-богословів та на Богословському відділі Варшавського університету, що

усі мемуаристи, зокрема й згадуваний Афанасій (Мартоc)). Утім, ми навряд чи довідаємося, наскільки усвідомлював/готовий був зізнатися собі в цьому «Szara Eminencja» Студіум православного богослов'я, доктор філософії Зигмунт Загуровський.

Bibliography

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1111: Seminaria i zakłady teologiczne – Studium Teologii Prawosławnej – Uniwersytet Warszawski – profesorowie (t. II).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1112: Seminaria i zakłady teologiczne – Studium Teologii Prawosławnej – Uniwersytet Warszawski – studenci–przyjęcia, egzaminy, stypendia, wymiana zagranicą, wykazy słuchaczy i absolwentów (t. III).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1113: Seminaria i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. I) – sprawy organizacyjne ogólne – statuty, regulamin, wydawnictwa, sprawozdanie delegata MWRiOP, protokoły posiedzeń Zarządu oraz sprawozdanie komisji do zbadania stosunków panujących w internacie.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1122: Seminaria i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. X) – personel wychowawczy i pomocniczy – sprawy ogólne i zbiorowe, wykazy personalne, kontrakty, opinie, uposażenie, zapomogi.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1124: Seminaria i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XII) – sprawy wychowanków ogólne i zbiorowe

його можна було б назвати на пастирській праці в парафії “полонізатором Православ'я”. Натомість немало можу назвати тих з абсолювентів православного Богословського відділу молоді генерации з титулом “магістра теології”, які на парафії ставали в ряди свідомого українського душпастирства» (Вла-совський, *Нарис*, IV (2): 112).

– wykazy, przyjęcie i wydalenie, opłaty, sprawozdania o postępach w nauce itp. (cz. I).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1125: Seminarium i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XIII) – sprawy wychowanków ogólne i zbiorowe – wykazy, przyjęcie i wydalenie, opłaty, sprawozdania o postępach w nauce itp. (cz. II).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1129: Seminarium i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XIII) – sprawy wychowanków szczegółowe w ukł. alfabetycznym wg nazwisk, lit. C (cz. IV).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1137: Seminarium i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XIII) – sprawy wychowanków szczegółowe w ukł. alfabetycznym wg nazwisk, lit. L (cz. XII).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1138: Seminarium i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XIII) – sprawy wychowanków szczegółowe w ukł. alfabetycznym wg nazwisk, lit. J (cz. XIII).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1140: Seminarium i zakłady teologiczne – państwowy internat dla studentów teologii prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (t. XIII) – sprawy wychowanków szczegółowe w ukł. alfabetycznym wg nazwisk, lit. N (cz. XV).

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 1159: Seminarium i zakłady teologiczne – Seminarium Duchowne w Krzemieńcu (t. I) – sprawy ogólne – organizacja, uprawnienia, programy nauczania, wizytacje.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 4264: Akta osobowe – Martos Atanazy ks.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 5984: Akta osobowe – Synradzki Tadeusz.

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 6751: Akta osobowe – dr Zagórowski Zygmunt.

Apanas (Martos), arkiepiskap. *Na nive Khrystovai*. Niu Erk – Mensk – Varshava: Biełaruski instytut navuki i mastactva, 2005.

Baczyński, Andrzej, Sawicki, Doroteusz. «Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego “teologiczni spadkobiercy”» *Elpis* 20 (2018): 231–252.

Bendza, Marian. «Metropolita Dionizy jako kierownik Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego.» *Rocznik Teologiczny ChAT* 2000 (1): 39–52.

Humeniuk, Olena. «Kulturno-osvitnia diialnist ukrainskoi student-skoi emihratsii v Polshchi v 1920–1939 rr.» *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky* 21 (2013): 55–60.

Kupriianovych, Hryhorii. «Varshavskiy period u zhytti ta diialnosti Ivana Ohiiienka (1926–1940).» *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk (seriia istorychna ta filolohichna)* VIII (2011): 92–135.

Lenczewski, Mikołaj, ks. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1992.

Lenczewski, Mikołaj, ks. «Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego.» *Rocznik Teologiczny ChAT XVI* (1–2) (1974): 53 – 126.

Łoza, Stanisław, red. *Czy wiesz kto to jest?* Warszawa: Wydawnictwo Głównej Księgarni Wojskowej, 1938.

Majewski, Piotr. «Społeczność akademicka 1915–1939.» In *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, 51–324 Warszawa: Wydawnictwa UW, 2016.

Ostapczuk, Jerzy, Tofiluk, Jerzy. «Wyższe Prawosławne Szkolnictwo Teologiczne w Polsce – przeszłość i terażniejszość.» *Rocznik Teologiczny ChAT* 64(4) (2023): 744–766.

Papierzyńska-Turek, Mirosława. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.

Pollak, Michał, oprac. «Zagórowski Zygmunt (1886–1944).» *Przegląd historyczno-oświatowy* 1 (1949): 416.

Portnov, Andrii. *Nauka u vyhnanni: naukova i osvitnia diialnist ukrainskoi emihratsii v mizhvoiennii Polshchi (1919–1939)*. Kharkiv: KHIFT, 2008.

Portnov, Andrii. «Studium pravoslavnoho bohoslovnia Varshavskoho universytetu (1925–1939).» *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk* 10/11 (2006): 386–397.

Przeniosło, Małgorzata, Przeniosło, Marek. «Wydziały teologiczne na Uniwersytecie Warszawskim 1918–1939.» *Res Historica* 56 (2023): 368–410.

«Ruch służbowy.» *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej* 13 (1926): 378.

Samosiuk, Nadezhda. «Vyshee bogoslovskoe obrazovanie vo Vtoroj Rechi Pospolitoj.» In *Hryscijanstva v gistorychnym lyose belaruskaga naroda: zb. navuk. art.*, 228–232. Grodna: HrDU im. YA. Kupaly, 2008.

Sawicki, Doroteusz, Baczyński, Andrzej. «Studium Teologii Prawosławnej UW – w służbie nauki i Kościoła.» *200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie*, 131–160. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2017.

Serednicki, Antony. «W kręgu współpracy uczonych polskich i ukraińskich w Warszawie (1925–1939): (z historii Studium Teologii Prawosławnej UW i Ukraińskiego Instytutu Naukowego).» *Rocznik Teologiczny ChAT* 36 (1994): 197–211.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za lata akademickie 1925–1932.» *Elpis* 1–2 (1932): I–LXII.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1932–1933.» *Elpis* 2 (1933): I–XXX.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1933–1934.» *Elpis* 2 (1934): I–XV.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1934–1935.» *Elpis* 2 (1935): I–XXXIV.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1935–1936.» *Elpis* 2 (1936): I–XXXV.

«Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1936–1937.» *Elpis* 2 (1937): I–XXXVI.

Starodub, Andrii. «National self-identification of students of the Faculty of Orthodox Theology at the University of Warsaw (late 1920s–1930s).» *Review of Nationalities* 11 (1) (2021): 147–157.

Szmidtke, Zenon. «Julian Tytus Zagórowski (1890–1967). Przypomnienie wielkości.» *Górniki Polski. Zeszyty Naukowe Muzeum Górnictwa Węglowego* 1 (2007): 127–151.

Umiński, Wacław. «Warszawski konwikt teologiczny pod zarządkiem księży misjonarzy (1918–1939).» *Nasza Przeszłość* 86 (1996): 541–574.

Vlasovskiy, Ivan. *Narys istorii Ukrainkoj pravoslavnoi tserkvy*. Vol. 4, p. 2. Kyiv: Ukrainka Pravoslavna Tserkva Kyivskoho Patriarkhatu, 1998.

«W przeddzień reformy naszych magisteriów.» *Przegląd Pedagogiczny* 9–10 (1939): 152–155.

«W 60-tą rocznicę Miejskiej Szkoły Handlowej 1941–1944.» *Gazeta Głównej Szkoły Handlowej*, 15 października, 2001.

«Z Uniwersytetu.» *Gazeta Lwowska* 17 (1914): 2.

Zagrowski, Zygmunt, zest. *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*. Warszawa – Lwów: Książnica-Atlas, 1926.

«Zarządzenie o nadaniu Złotego Krzyża Zasługi.» *Monitor Polski* 263 (1936): 7.

Zheleznyakovich, Serafim, protopresviter. *Istoriya Yablochinskogo Svyato-Onufrievskogo monastyrya: V 3 t. T. 3: Yablochinskij monastir' v mezhoennyj, voennyj i poslevoennyj peryod do nashih dnei. 1918–1962*. Varshava: Varshavskaja Pravoslavnaja Mitropolija, 2009.

Abstract

«Nothing can be done without informing and authorizing the Delegate». Zygmunt Zagórowski, an official of the Ministry of Confessions and Public Education, and the Studium of Orthodox Theology at the University of Warsaw in 1929–1939

The Studium of Orthodox Theology at the University of Warsaw (1925–1939), where graduates of the Kyiv Theological Academy also taught, was one of the unique cultural and educational phenomena of interwar Poland. Its history has already been the subject of a number of special studies by Polish, Ukrainian, and Belarusian authors. Most of them, directly or indirectly, emphasize the complexity and intricacy of church-state relations in the II Rzecz Pospolita. There was an obvious desire on the part of the government to control all forms of the Orthodox Church's «life» as much as possible. The functioning of an Orthodox theological faculty in the capital's university is one illustrative example of the implementation of this policy. The Ministry of Confessions and

Public Education comprehensively supervised the process of training Orthodox theologians. Its main goal was not concealed - to guarantee the formation of specialists from among the representatives of national minorities who were undoubtedly loyal to the Polish state. And ideally, their complete «polonization».

The article provides an overview of the activities of Zygmunt Zagórowski, an official of the ministry, a delegate of the minister of confessions recognition to the affairs of the Studium boarding school for students. During 1929–1939, he was the main «state controller» of the Orthodox faculty and tried to implement a number of «educational» measures. confidently «competing» for influence over the educational institution with its head, the Warsaw Metropolitan Dionizy (Valedynsky). The delegate's work reports and correspondence with the ministry contain a huge amount of information about the daily life of students and lecturers at the Studium, the existence of contradictions between them on national grounds, and their reaction to «civilizing» efforts and measures for «patriotic» education. It can be stated that, despite the official's intentions, rather modest results have been achieved in these areas (given the scale of the efforts made).

Keywords: Studium of Orthodox Theology of the University of Warsaw, Second Polish Republic, Polish Autocephalous Orthodox Church, Ministry of Confessions and Public Education, theological education, polonization.